

Markus Tiwald, *Hebräer von Hebräern. Paulus auf dem Hintergrund früh-jüdischer Argumentation und biblischer Interpretation*, (Herders Biblische Studien 52), Herder, Freiburg im Breisgau 2008, ss. 508.

Zależność między *epistolarium paulinum* a judaizmem oraz kulturą helleńską była i pozostaje przedmiotem zainteresowań wielu badaczy życia, posługi apostołowskiej, a co za tym idzie, również pism Pawłowych. W szerokim spektrum opinii, będących owocem refleksji nad wspomnianymi tutaj zagadnieniami, znaleźć można takie, które idą w kierunku potwierdzenia więzi Apostoła Narodów z judaizmem oraz inne, w których przeważa pogląd o jego „helleńskiej apostazji”.

Książka M. Tiwalda wpisuje się w dyskusję na temat żydowskich korzeni Pawła z Tarsu. Autor w rozdziale I, zatytułowanym *Prolegomena*, odwołuje się do wybranych publikacji o tej tematyce, które ukazały się od XIX wieku do chwili obecnej. *Status quaestionis* pozwala zauważyć pewną zbieżność opinii na temat Apostoła Narodów w refleksji autorów przełomu XIX i XX wieku. Szczegółowe omówienie okresu późniejszego – z kolejnymi odniesieniami do angielskiego oraz niemieckiego kręgu językowego – na taką konstatację nie pozwala, bo – jak zauważa Tiwald – „in den letzten zwei Jahrzehnten ist die Paulusforschung zu einem Tummelplatz divergierender Konzepte geworden”, a szczególnym punktem odniesienia dla wielu stała się kwestia oceny postawy św. Pawła względem judaizmu oraz Prawa (s. 11). Dodatkową trudność w badaniach nad życiem i działalnością Apostoła Narodów przedstawiają dość szybko zmieniające się zapatrywania na temat wczesnego judaizmu, a raczej jego wieloformatowości, oraz postęp studiów nad greckim przekładem Starego Testamentu (LXX). Autor zauważa, iż od czasów Jana XXIII nastąpił powrót do poszukiwania żydowskich korzeni Nowego Testamentu, a przez to swoistej rehabilitacji chrześcijaństwa w dobie post-holocaustu, co niekiedy prowadziło do naiwnej wręcz interpretacji egzegetycznej, a w przypadku szukania konkretnych odniesień do tekstów tradycji judaistycznej do tzw. paralelomanii (s. 21).

Tiwald proponuje w swojej rozprawie nową metodologię pracy, gdyż: „die Zukunft der Paulusexegese liegt m. E. nicht nur in detaillierten Einzeluntersuchungen, sondern auch darin, diese unterschiedlichen Erträge in einem einheitlichen System zu synthetisieren” (s. 23). Czyniąc założenie, iż w epoce św. Pawła nie istniał jeszcze tzw. normatywny judaizm, bądź też *common Judaism*, autor wychodzi z propozycją porównania treści pism Pawłowych z dziełami autorów okresu wczesnego judaizmu, w której kierowano by się jedynie fenomenologią tekstów, „ähnlich wie in der ‘Phänomenologie’ Edmund Husserls ... sollen zunächst die *faino/mena* selbst – hier Texte – zum Sprechen kommen, ohne das Verständnis durch voreilige Interpretationen zu beeinträchtigen” (s. 23-24). Dopiero tak przygotowane zestawienie powinno zostać umieszczone w kontekście historycznym (tutaj autor zakłada odniesienie do tzw. wczesnego judaizmu, czyli do okresu od 200 roku przed Chr. do 140 po Chr.) i właściwie zinterpretowane. Po tak sformułowanych założeniach metodologicznych, argumentacja pracy przebiega w kolejnych czterech rozdziałach.

W rozdziale II *Neue Erkenntnisse in Judaistik und Bibelwissenschaft und deren Konsequenzen für die Paulusforschung* autor zwraca uwagę na fakt podstawowy, iż relacja św. Paweł – wczesny judaizm, a co za tym idzie określenie, czy Apostoł porzucił ramy judaizmu, są trudne do określenia, gdyż w epoce, w której przyszło jemu żyć nie mogło być mowy o tzw. „normatywnym judaizmie”, czy też o formalnych granicach judaizmu (II.1).

W tym kontekście Tiwald – starając się poznać źródła myśli Pawłowej – czyni odniesienia do bogactwa *milieu* judaizmu. Poddaje tutaj krytyce fascynacje niektórych autorów lat 70. i 80. XX wieku oraz ich dążność do interpretacji pism Pawłowych oraz innych ksiąg Nowego Testamentu w relacji do pism tradycji rabinicznej. W rzeczywistości, autorzy w tym kontekście wspomniani nie brali pod względ podstawowego kryterium, jakim jest chronologia tekstów: w przypadku *epistolarium Paulinum* mamy do czynienia z pismami z I wieku, teksty zaś judaizmu rabinicznego datujemy odpowiednio na II (Miszna), V (Talmud Palestyński) oraz V-VIII (Talmud Babiloński) wiek po Chrystusie. Dodatkowo należy mieć na uwadze wydarzenia roku 70-tego (zburzenie świątyni jerozolimskiej) oraz te związane z tzw. synodem w Jamni ok. roku 90-tego, które to w sposób istotny zmieniły oblicze judaizmu. W związku z powyższymi obserwacjami autor konkluduje: „Paulus darf nicht am Maßstab des späteren rabbinischen Judentums gemessen werden” (s. 46). Bardziej adekwatny względem osoby św. Pawła zdaje się pozostawać kontekst faryzeizmu, bądź judaizmu diaspory. Chociaż i tutaj – jak stwierdza Tiwald – trudno doprecyzować kryteria tego, co jest „typisch jüdische” tak w odniesieniu do użycia cytatów z ksiąg Starego Testamentu, ze względu na fakt, iż „es gab nicht einmal einen einheitlichen Bibeltext, weder der Hebräischen Bibel, noch der LXX”. Aby dojść do takiej konkluzji, autor bardzo wnikliwie analizuje sposób użycia Starego Testamentu w argumentacji listów Pawłowych. Cenne są tabelaryczne zestawienia cytatów w poszczególnych pismach Apostoła Narodów, z których wynika, że na ogólną liczbę 617 składa się 127 bezpośrednich oraz 490 pośrednich odniesień do ksiąg Starego Testamentu. Jakkolwiek imponujące jest tutaj nagromadzenie materiału, to jednak wielokontekstowość argumentacji oraz skomplikowany podział tej części pracy zdaje się utrudniać zrozumienie zamysłu, jaki towarzyszył autorowi w jej tworzeniu, a w niektórych miejscach świadczy o niespójności argumentacji. Tak dla przykładu można postrzegać temat Biblii i jej użycia, który jest dyskutowany przez autora w trzech odsonach.

W rozdziale III autor – zgodnie z wcześniej przyjętą metodologią podejścia fenomenologicznego – porównuje teologiczne wypowiedzi tekstów wczesnego judaizmu z Pawłowymi *homologumena*. Celem, jaki przyświeca tej części publikacji, jest nie tyle określenie, czy zawartość wypowiedzi Pawłowych jest całkowicie zgodna, czy też nie, z refleksją pism tradycji judaizmu. Autor zestawia wybrane teksty obydwu tradycji teologicznych, by wykazać ich ewentualną zbieżność („kontextuelle Korrespondenz”), bądź odmienność („kontextuelle Individualität”). Wybór tematów, jakie poddane są takiej analizie nie może zaskakiwać, są to bowiem Prawo oraz nauka o usprawiedliwieniu, które należą do najbardziej dyskutowanych tematów pojawiających się w argumentacji listów św. Pawła. We wstępie, w którym przybliżone zostaje znaczenie terminu *no/moj*, Tiwald zauważa, iż ze względu na jego wieloznaczność nie powinno się zbyt pochopnie orzekać o abrogacji Tory przez Apostoła (s. 195). Dokonując więc paralelnego zestawienia tekstów wczesnego judaizmu oraz *epistolarium* Pawłowego, autor rozpoczyna od antropologii oraz nauki o łasce (III.2.A), następnie poddaje analizie formuły „usprawiedliwienie z wiary” oraz „uczynki Prawa” (III.2.B). W podrozdziale zatytułowanym *Problematisierung der Kult-Tora im Fröjudentum* Tiwald bierze pod względ myśl Gerda Theissena, iż „Das Gesetz konnte auch im Judentum als Problem erlebt werden. Die paulinische Gesetzkritik ist eine innerjüdische Möglichkeit” (s. 303). W zakończeniu tego rozdziału następuje odniesienie do idei uniwersalizmu zbawienia oraz Nowego Przymierza. Bardzo rozbudowana część analityczna, której niewątpliwym atutem jest zgromadzenie wielu tekstów tradycji wczesnego judaizmu i zestawienie ich z perykopami listów Apostoła Narodów, prowadzi autora do stwierdzenia, że św. Paweł w żadnym

względnie nie przekroczył granic kontekstu wczesnego judaizmu do tego stopnia, by można było mówić o zerwaniu z nim. Pawłowe *homologumena* nie wskazują też, według autora, na generalną „abrogację Tory” i – chociaż jej rytualne nakazy przedawniły się – to jednak „Tora als Heilsverheisung wie auch als ethische Wegweisung bleibt jedoch weiterhin gültig” (s. 414), Paweł zaś pozostał Żydem przez cały czas swojego życia, a więc również jako Apostoł.

W IV rozdziale książki autor proponuje odniesienie dotychczasowych wyników swoich badań do trzech kontekstów interpretacyjnych wczesnego judaizmu, którymi są: „eschatologische Bibellektüre”, „ultraliteralistische Exegese” oraz „allegorisch-typologische Bibelinterpretation”. Pierwszy z nich, czyli eschatologiczna lektura Biblii, jest fenomenem właściwym dla epoki „końca czasów”, kiedy to na skutek politycznej, społecznej oraz religijnej niepewności człowiek coraz bardziej pokłada nadzieję w radykalnym „nowym otwarciu” oraz interwencji Bożej. Tiwald wskazuje na pewne elementy wspólne dla stylu Pawłowej argumentacji teologicznej oraz stylu peszerów qumrańskich. W rękopisach znad Morza Martwego, strażnikiem Bożych tajemnic oraz osobą, która mogła objawić tajemnice końca czasów był Nauczyciel Sprawiedliwości. W tym kontekście, pisma qumrańskie łączą jego nauczanie z oczyszczeniem z grzechów, postrzegając je jako zbawcze działanie samego Boga. Z kolei, w *epistolarium* Pawłowym to Chrystus jest kresem Prawa (Rz 10,4) i jak zauważa autor: „In Christus enthüllt sich – genauso wie für de Qumraniten in den Anweisungen des „Anweisers der Gerechtigkeit” – der eschatologisch gültige Sinn der Schrift. Dieser durch Christus vermittelte Schriftsinn allein führt zur dikaios/nh, – genauso wie für die Qumraniten die Lehren ihres „Anweiser der Gerechtigkeit” (s. 420). W taki sposób eschatologiczna lektura Biblii potwierdza, zdaniem autora, pozostawanie św. Pawła (przy zachowaniu chrześcijańskiego *proprium*) w kontekście wczesnego judaizmu (IV.1). Z kolei, w przypadku tzw. „ultraliteralistische Exegese”, która rozwinęła się w pełni dopiero w okresie rabinistycznym, można potwierdzić, iż niektóre jej zasady były stosowane we wczesnym judaizmie (IV.2). Zestawienie pism Filona oraz rękopisów qumrańskich z perykopami Ga 3,10; Rz 3,30; 3,29; 4,3 pozwala autorowi na konkluzję: „Damit ist Paulus dem Frühjudentum verpflichtet, wengleich er seine eigenen Akzente setzt” (s. 435). Również egzegeza alegoryczna i typologiczna, chociaż sięgają do źródeł greckich oraz pogańskich, to jednak – jak zauważa autor – zostały przyjęte w interpretacji tekstów biblijnych między innymi w Qumran (1QpHab VII,17 – VIII,3), w *Liście Arysteasa* oraz u Filona z Aleksandrii (IV.3). Jakkolwiek w tym przypadku można mówić o czerpaniu z wzorców zarówno greckich, jak i judaistycznych, to – aby potwierdzić swoją tezę, jak również zgodność metod egzegetycznych we wczesnym judaizmie oraz u Apostoła Pawła – Tiwald posługuje się alegorią Sary i Hagar (Ga 4,21-31) oraz typologią Adam-Chrystus (Rz 5).

W rozdziale V autor podsumowuje wyniki swojej pracy (V.1) i przedstawia wnioski z niej wypływające (V.2). 1) *Via negationis*. Zestawienie tekstów wczesnego judaizmu z *epistolarium* Pawłowym pozwala stwierdzić, iż apostołskie *homologumena* w żadnym względzie nie dystansują się od wypowiedzi innych autorów z tych kręgów. Nie można też potwierdzić pełnej „abrogacji Prawa” przez Apostoła Narodów. 2) *Via plausibilitatis*. Z pewną dozą prawdopodobieństwa można też mówić o posługiwaniu się przez św. Pawła figurami oraz metodami interpretacji używanymi również w *theologumena* wczesnego judaizmu, co może wynikać z wykształcenia, jakie przed wydarzeniem pod Damaszkiem posiadał Szaweł. 3) *Via affirmationis*. Wszystkie dotychczasowe ustalenia, potwierdzone przez Pawłowe wypowiedzi o pozostawianiu Żydem (Rz 2,28; 3,9; 1Kor 9,20; Ga 2,15) pozwalają na potwierdzenie, że „Seinem Selbstverständnis nach blieb Paulus zeit seines Lebens Jude – auch als Christ” (s. 456).

Praca Markusa Tiwalda wnosi pewne *novum* do refleksji na temat Apostoła Narodów ze względu na metodologię, jaką posługuje się autor. W rzeczy samej, fenomenologiczne odniesienie się do tekstów św. Pawła w zestawieniu z tradycją wczesnego judaizmu może stać się nową przestrzenią interpretacyjną, która pozwoli rzucić nowe światło na osobę, działalność oraz pisma Apostoła Narodów. Książka Tiwalda dobrze też odpowiada celowi, jaki postawili sobie twórcy

oraz redaktorzy serii, w której się ukazała: „der bibelwissenschaftlichen Diskussion über das Verhältnis von Judentum und Christentum neue Impulse zu verleihen”.

Ks. Dariusz Sztuk SDB
UKSW, Warszawa